

УНІКАЛЬНИЙ ДОКУМЕНТ

УДК [930.253:82.0](477.83)"1877"

В. М. КИСЛИЙ*

СТУДЕНТСЬКА РОБОТА ІВАНА ФРАНКА “ПРО ЛУКІАНА І ЙОГО ЕПОХУ”, 1877 РІК

Публікується студентська робота Івана Франка, яку він написав у 1877 році, навчаючись у Львівському університеті.

Ключові слова: Іван Франко; майбутній письменник; Лукіан.

У Державному архіві Львівської області у фонді Львівського університету імені Яна Казимира (фонд 26, опис 11, справа 1339) зберігається звичайний учнівський зошит у лінійку із синьою обкладинкою із дещо пожовклими від часу аркушами, написаний на латинській мові чорним чорнилом зі студентською роботою Івана Франка. У цій праці майбутній видатний український письменник крізь призму творів давньогрецького сатирика аналізує історію суспільної думки і побуту, які панували у східних провінціях Римської імперії у II столітті нашої ери, показує кризу рабовласницького ладу у всіх його проявах.

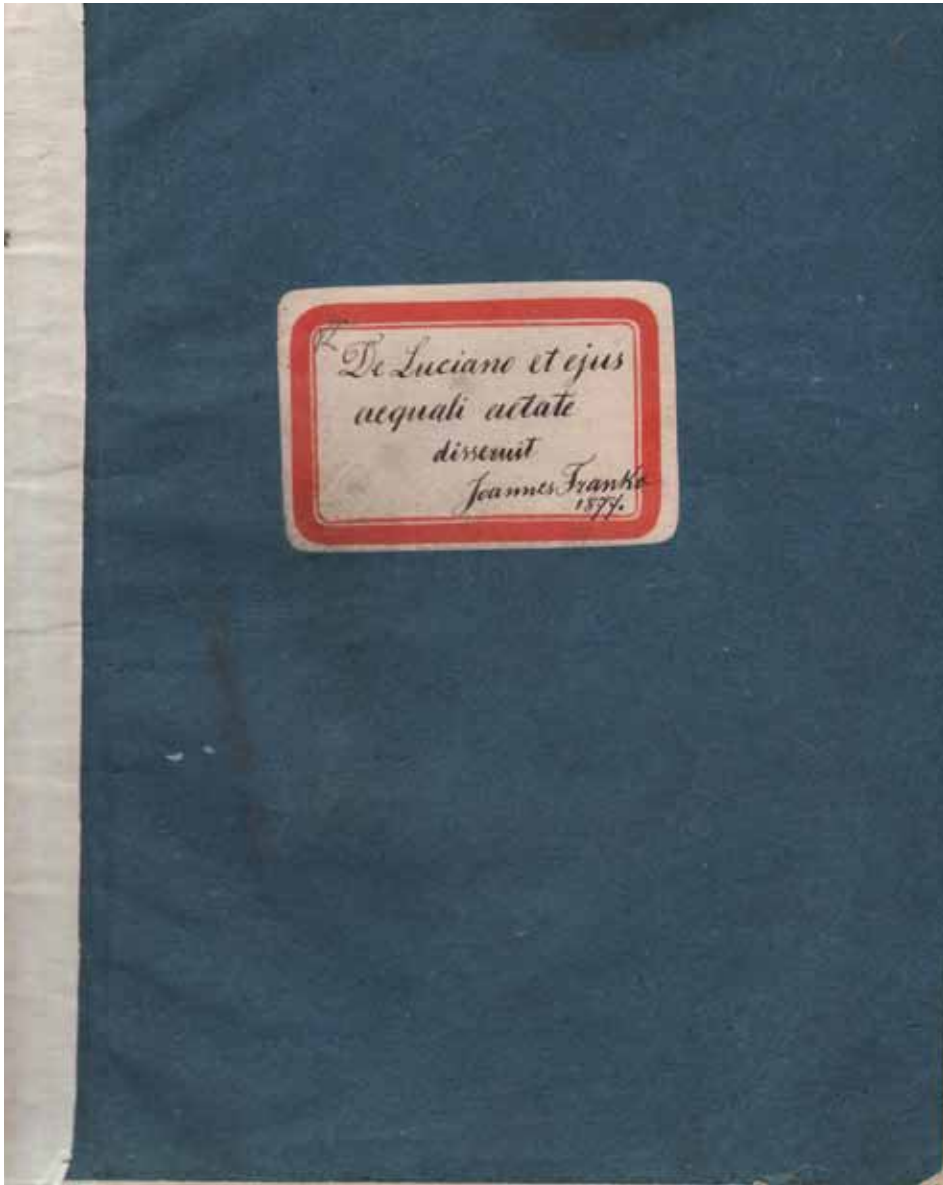
Перша сторінка рукопису містить повну назву реферату «Лукіан і його епоха, як він її описав у своїх творах, зокрема в “Розмовах богів”, “Розмовах у царстві мертвих” і у “Морських розмовах” з використанням також інших творів. Написав Іван Франко».

Реферат було написано під керівництвом професора класичної філології Людвіка Цвіклінського, у якого студент Іван Франко слухав курси “Старожитності грецькі”, «Пояснення “Одіссеї” Гомера» та брав участь у грецькому семінарі.

Іван Франко не дарма вибрав таку близьку його серцю і духу тему. Адже давньогрецький сатирик Лукіан (близько 120 – після 180 рр. н. е.) у своїх творах висміював тодішню дійсність, жадою до багатства, з атеїстичних позицій критикував християнство і релігію в цілому, оспівував поміркованість і аскетизм, співпереживав бідності.

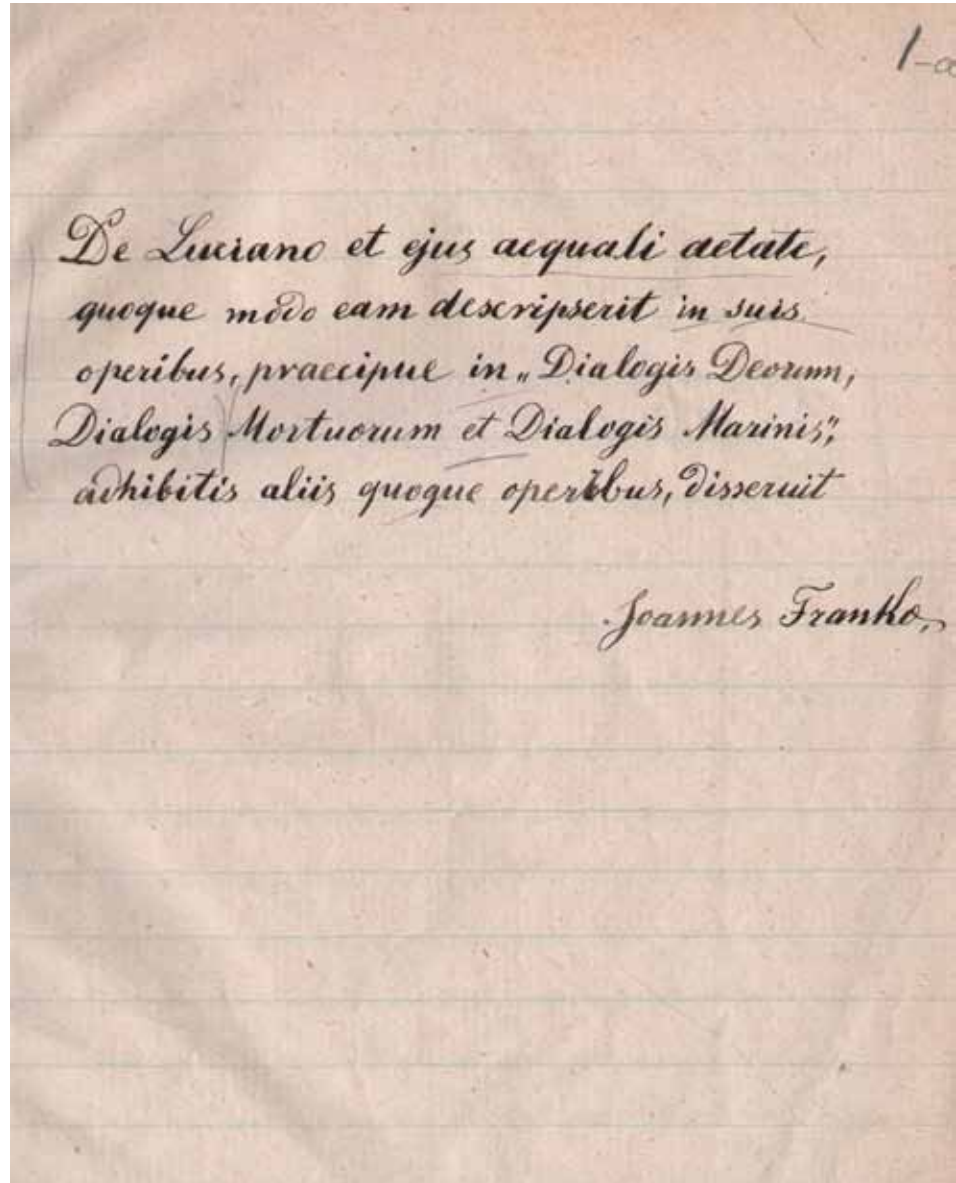
Ця студентська робота ніби стала лейтмотивом усього подальшого творчого шляху Івана Франка.

* *Кислий Василь Миколайович* – кандидат історичних наук, начальник відділу забезпечення зберігання документів № 1 Державного архіву Львівської області.

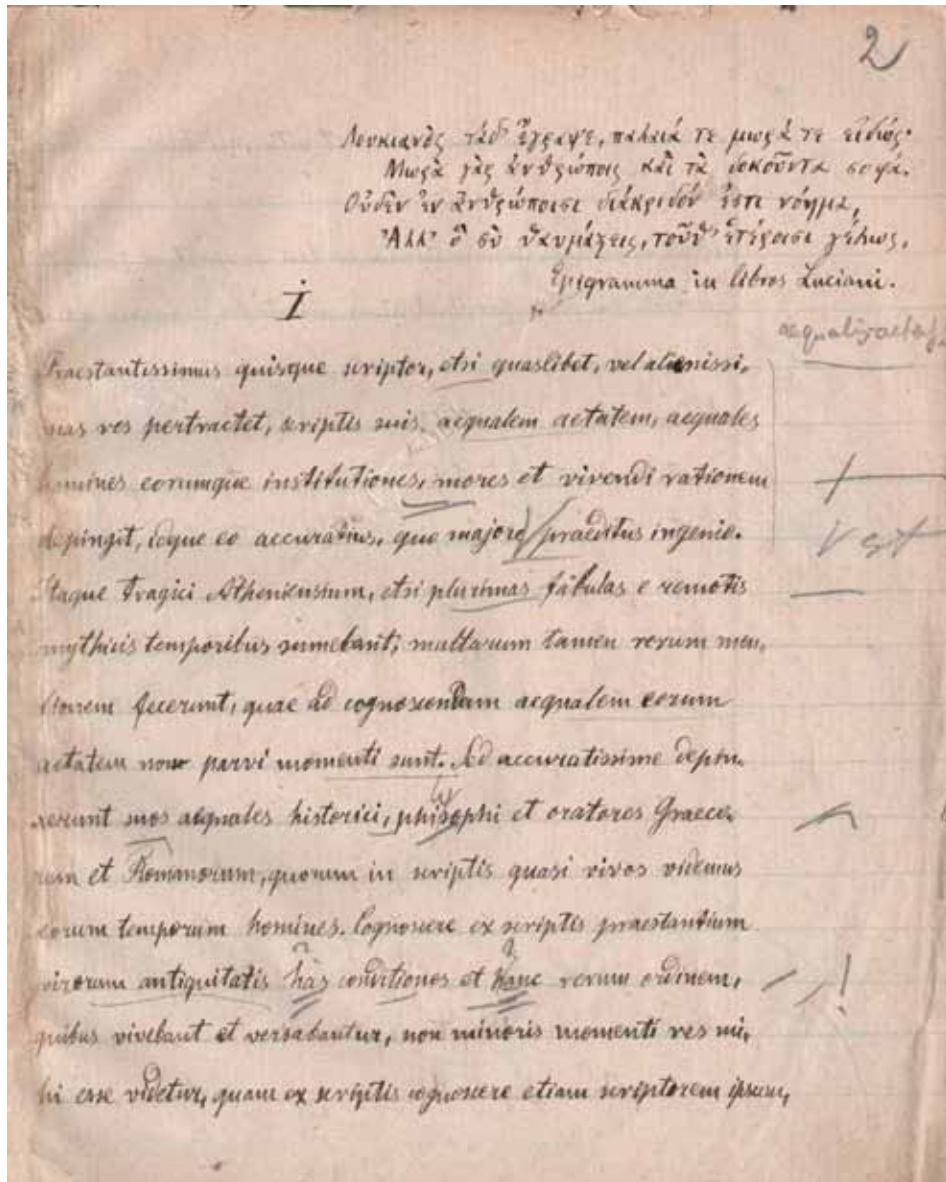
Титульна сторінка реферату Івана Франка "Про Лукіана і його епоху",
1877 рік.

Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

Перша сторінка реферату Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”,
1877 рік.

Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

2
 hominem cum humanis virtutibus, et vitiis, affectibus et in-
fer-
 tatibus.
 Ubiorem neque ingratiorem materiam ad tale propositum praebet
 Lucianus, sine dubio praestantissimus scriptorum Graecorum seculi
 saeculi p. n. Non solum aequalis Luciani aetas in eius ope-
 ribus, praecipue quod pertinet ad constitutiones, persuasiones, sed
 leui statum, vitia et virtutes, sed etiam auctor ipse, ejus mores
 et vita tam clare et perspicue depicta sunt, ut perfectis iis
 scriptis quasi viva ante oculos omnia videremus, Lucianique
 perfecta imago nobis appareat, ^{cum} etsi de vita et moribus ejus
 perpauca tantum in aliorum scriptorum operibus servata sunt.
 ut fabula Iovis, qui vivus fuisse creditur, quae aptius domino suo
~~allegorice~~ acerbam et gravem veritatem poetica vesti indutam dicere,
 eique quasi speculum ante oculos proponere possit, - ita etiam ipsi
 Dialogi Luciani levis tantum et nihil relativae vestis, videlicet eandem
 acerbam veritatem sunt, quasi speculum quoddam, resurgens omnia
 vitia, ~~omnes~~ labores et defectus aequalium temporum, inque ipso-
 rum inequitiam elegantem et pulchram forma presentant. Auctor

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ubique fuitiva, et quasi forte oblatas quadam-lineas proijcit, qui
 legit autem, ne conscius quidem sibi est, que tempore ex his, lineis, quae
 leniter et factae disjectae videbantur, antea ejus horrida et terrificae
 imago apparuerit, etsi auctor ipse de proposito suorum Dialogorum
 ne verbum quidem ubiquam factavit.
 Inca et incerta sunt, quae de vita Luciani tempus nobis servavit, plu-
 rima tamen ex ipsius scriptis conperire possumus. Constat ipse cum
 matrem esse Samsathae, oppido sito ad Luptnam in provincia Com- ^{est in opp}
 magne. De anno, quo natus sit, nihil certi traditur, varisque docti
 viri, qui de vita nostri auctoris tractaverunt, varia de hac questione pro-
 babant iudicia. Hinc dubio annus is inter centesimum decimum sextum
 et centesimum vicesimum p. h. n. ponendus est, et plerique docti
 viri novissimis temporibus opinionem collaudaverunt, Lucianum
 anno centesimo duodevicesimo lucem primam conspexisse.
 Pater ejus, humili loco, in magna penestate vitam degens, imprimis
 saluum sculptorem fieri voluit, eamque fratri suae uxoris, sulphori
 Samsathae clarissimo, docendum dedit. Sed mox adolescentulus, artem
 sibi aspernatus, ab eo aufugit, seque totam litteris et studiis rheto-
 ricis dedit, quod et ipse in „Tomio“ suo enarrat.

Реферат Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

4. Inter vicesimum et tricesimum annum vitae iam tantum in iuris,
 praeiura et rhetorice proersit, ut publicae causas dicere et ante iudices
 defendere inculpatos posset. Sed animo eius, vera et sincera ante omnia
 te, displicuerunt doli et perjuriae, quibus iuris periti ~~et~~ plerumque uti so-
 bant in causis iudicibus. Statuit igitur, abjecto et hoc vitae genere, in Galliam
 penetrare, ubi praecipue Marylliae, graeca emulio et graecae litterae
 maxime florebant. Ubi ~~magister~~ rhetoriarum, sive, ut tunc dicebatur, sophista
 factus, mox ingenio suo non minus, quam et nonnullis scriptis magna
 gloriam nactus est, quum etiam, ceterorum sophistarum modo pro mercede
 docens, suas res familiares adeo anxisset, ut vitam sine cura, nihil eorum
 omnibusque bonis abundans, degere posset. Maryllia igitur relicta et
 ma breviter tantum visa Athenas profectus est, ubi cum philosopho
 monace, sincera amicitia iunctus longum tempus vivebat. Quo tempore
 quoque plurima et pulcherrima opera scripsit, quibus tam audacter vi-
 tia et defectus mae aetatis, superstitionis populis, dolo natum et sacro
 et omnia, quae neque vera neque sincera ad fallendam multitudi-
 nem et ad occulendam veritatem spectabant, deridet et confundit.
 Quin Luciani scripta per omnes provincias imperii Romani ab ae-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

qualibus et a posteris diligentissime legerentur, omniumque eisdem
 aetatis auctorum operibus praeferebantur, non possumus dubitare tanta
 enim in iis abundantia verae et exquisitae urbanitatis, talis elegantia
 elocutionis, tam levis et pellucida fructus sententiarum, ut scripta ejus,
 etsi quaedam vitia negligentiam formae et dispositionis ostendere
 videntur, tamen diligentius iterum atque iterum perlecta semper multo
 pulchriora et perfectiora, quam antea, appareant, quod devenit iudicium
 operis perfectissimi est. Quibus in scriptis splendet nondum obsoletus,
 integer et salubris aeternus ille genius Stelladis, idem vigor eademque hanc
virtus, quibus spirant opera Homeri, Aeschylus, Sophoclis et tota aliorum
 praestantissimorum scriptorum antiquitatis. Hic quoque ingenium
 Graecum remansit sollers, potens, raris ad admirationem, hic quoque
 servavit illam nam plasticam, illum colorem, quibus tam multas divinas
 creationes inspiraverat.

Uti clarus et serenus solis occasus, ita clarus et nihil turbatus, fuit fi-
 nis vitae Luciani. Qui quum ex Graecia Samothraciam prostratum summi sp-
 idium, cessisset, breviter ibi moravit, et ab omnibus civibus summo
 afferebatur honore. Cum patre suo iterum in Graeciam revertebatur,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

b. quum a caesare conuulso in Aegyptum uenisset, ibi provinciam misistrensem
 accepisset, quae ei usque ad mortem conditionem bonam et dignitatem con-
 com paravit. Mortuus est Alexandriae, eiusque obitus paulo post mortem
 caesaris conuulsi recutus esse videtur.

Opera Luciani maxima ex parte nobis seruata sunt, quae in poetica et histo-
 rica consistunt. Primis Dialogi, Epigrammata et tragicomedia, Prologi gra-
 ueruntur, quum altera pars. Veram historiam sui temporis, de obitu
 Caeprini Protei, Alexandrinae, sive falsum prophetant et alia huiusmodi scrip-
 ta continent. Inter Dialogos, ~~quibus~~ quibus auctor veterem formam ~~seruati-~~
 corum Dialogorum reuocauit, Dialogi Decurionum, Mortuorum et Marini praeco-
 stant, non minus, quam „Agrinorum“, „Fimica sive misanthropos“ et „Immi-
 um Luciani“.

Disputationem meam praeter introitum in partes duas proposui, quarum
 prima illustrat, quo modo Lucianus, in deos eorumque cultum, in oracula, sa-
 crificia et vitam infernam animaduertat, altera autem mores et genus
 viuendi hominum temporibus Luciani, eorum disciplinae, viros doctos et phi-
 losophos, uti quique a nostro auctore descriptus est, ante oculos praebet.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

5

II

7.

Et apud omnes nationes, consensientes principalem gradum Educatio-
nis, ita etiam apud Graecos religio primitiva naturalis erat. Phae-
nomena naturae personificata Divino cultu afficiebantur. Sed apud
Graecos splendidissime voluxit illa juvenilis aetate relictia, quae adeo
varias et multiformes personificationes ordinare et ad certam ratio-
nem reducere poterat, ut magnum et varium ordinem deorum et rerum,
deorum extenderet, eorumque inhis rusticis formis summam atque per-
fectissimam notionem subjiceret. Quare mythologia Graecorum omnibus
Terarum quatum mythologiis antecellit perfectione, nec colligataque
cohaerentia fabularum et clara notione naturae. Quid mirisimum hietas,
si inspirare potuit tales artifices, ut Homorum, Aeschylorum, Sophoclem, Phri-
am et alios de tam multa immortalia opera? Mythologia Graecorum erat
maxime poetica, pulcherrima et perfectissima aetate juvenalis aetate
humani. Personae et fabulae, describentes in vis homines, praestitos
tantum immortalitate, majore vi et aliis praecipuis proprietatibus, non
tamen carentes humanis infirmitatibus et defectibus, nec tam idoneae erant
animam humanam ad Deum tollere, quam potius, Deum ad hominem adducere.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

Quae animo juvenili, credulo atque iisum timentis sufficiebant, - appropin-
 quatos enim sibi Deos amabat, eoque ipso beatus vivebat in suo pulchro poetico
 errore. Quia ita se res haberet, non possumus dubitare. Etiam historia in-
 ter gentes, apud quas institutio et conditiones aliam, non tam naturalem
 notionem divini numinis effecerant, longe alia vada Educationis conscen-
 disse. Nihil enim in Educatione gentium est majore momenti, quam reli-
 gio. Quales exierint mores, natura et mores populi, qui notionem numi-
 nis divini exaltatorem vel terribiliorem apud se elaboraverat, praebent
 exempla Hebraei, Phoenices et alii. Graecos autem naturalem et liberam reli-
 gio etiam homines liberales, poeticos, stuceros reddidit. Sed si quis populus,
 tunc certe Graeci non potuerant permanere in eodem gradu persuasionum
 et notionem divini numinis. Amidius, et semper maxima cum Diligentia
 protinus gradus animus Graecorum per longam quidem tempus augebat
 sapientiam scientificam et doctrinariam, priusquam Deos et sacra tangere
 ausus est. Sophistae et philosophi tandem huc quoque irruerunt.
 Etiam concessus Graecorum cum Romanis, populo maxime activo et solido,
 in ea re peragenda non parvi est momenti. Nunc enim doctrina, in-
 ventis a subtili et acuto animo Graecorum, ubique et ad omnia accessit,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

iabatur. Cum ad certam ordinem et artem revocantur, omnia vestri, Jan
 bucantur et bijudicantur. Inter alia etiam veteres deos et heroes ag-
 gressum est. Mores quoque et institutiones hominum illius temporis non pas-
 sam jurabant eam omnia destruantem et negantem unquam. Turbulentae et vitiosae
 conditiones civitatum prae inter singulas partes civium maximam imparitatem
 fortunarum effecerunt. Res familiares agricolarum totae perditae, numerus ser-
 vum et proletariorum supra modum auctus, immensae pecuniae in manibus ne-
 filium inconvales, et quae inde prosecuta sunt: depravatio morum, vita libidina-
 ra et dissoluta, contemptio omnium rerum divinarum et humanarum, cuncta ea
 exoptata materies erant, quae perita est pariter levis, dissoluta atque in negati-
 nem solam intentata vitio. Praeterea ipsae illusiones, mythi et doctrinae antiquita-
 tes, quasi pulvis lapsae sunt, virtutes frigida ~~ratione~~ speculatione, quae jam
 initio nullam remissum inveniens, elata et caeca omnia precipitabat, quaeque
 ei obveniebant, atque in vitio loco nihil nisi extruere poterat. Sed natura hu-
 mana nunquam negatione sola contenta contenta est et semper virtutem aliquid
 sibi postulat. Quamobrem etiam negativa philosophia malum non removit, sed
 contra, antiquis persuasivibus et erroribus vitales, animum humanum ultique,
 et in infimo statu quoque privavit eoque in viam dubitationis et desperati-
 onis duxit.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

10. Scripta Luciani praebent claram et veram imaginem quendam homines ei
 nequales ammirarent in haec, quae scriptis olim sacra divina et venerabi-
 lia erant. Quae ut his verbis utar, descendunt Olympo et in operibus Luciani facti
 sunt homines, quibus ne umbra, ~~ne~~ ne vestigium quidem sanctitatis et divini
 habitus relicta est.

Itaque Jupiter, dominus idem, genitor deorum et hominum, pater iuniorum et honoris,
 potens et summum iustitiae quocumque iudicium est apud Lucianum? In Dialo-
 go huius auctoris apparet nobis, Jovis tantum nomine praeditus, corruptus impe-
 rator romanus, qui nullam novit legem praeter suam voluntatem, neque ullum
 jus praeter suas libidines et voluptates, qui bona et fortunas quingentorum
 hominum pessum dare non abhorret, ut tantam suam libidinem satiare possit.

Præter quae, ut romani imperatores domi infirmi, viles et sine auctoritate erant
 veram proximos, ut praetorianos et homines, qui ipsorum gratia florebant, ita in-
 firmus, imbecillus et auctoritate exilis est etiam Jupiter voram Junonem et alios
 deos, qui proximi eum circumstant. Quasi voce et quibus cum contemptu conjunctis
 verbis loquatur ad eam Juno, in Dialogo Junonis cum Jove (Dial. Deor. V) videmus, quae
 inter alia haec quoque verba Juno facit: ὅτι ἰσχυρὰ γὰρ εἶπες, ὅτις πρὸς τὸν
 θεόν, ὃς ἀπέχεται θεῶν ὑποκότης, ἰὼν ἀπολιπὼν ἐπὶ τὴν νόμῳ γαρτήν,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ἐπὶ τὴν γῆν κατὰ μαχάραν, χροδίων ἢ ἄλλοις γυνήσιν. Etiam frater quis Neptu-
 nus deridet eum (Dial. Dor. IX). Ad autem acerbis, et in brevibus et tenuibus verbis
 utiquecat minus dignam et minus decentem rationem vivendi patris hominum
 et horum. Audiamus, quibus verbis utatur Ad. quare cum Mercurio de Jovis
 amore egra Ismelia, Cadmi filiam. Ταῦτα δ' εἶπεν, ὃ Ἔρμῃ, εὐκ' ἤρηντο ἐπὶ
 τοῦ θεοῦ. - αὐτὰ γὰρ ἔρην ἤμην. - ἀλλ' ἀπάκατος / ἰκάνος παρὰ τῆς Πέρας ἦν. *Κυβερ!*
 εὐδ' ἀπακάνων ἐν τῶν ἀσθενῶν ἐν Θήβαις, ἀπακάνος, ἀλλὰ ἡμῶν μὲν ἦν ἡ ἡρώδης,
 τῶν δὲ κατὰ μέτρον τὸ αὐτῶν, ἀνάλογον τῆς ἡρώδης. Omnipotentiam eius deridet cum
 tantum Mars (Dial. Dor. XXI) his verbis: "Ἥσιος, ὃ Ἔρμῃ, εἴα ἠρῶδην ἡρώδης
 Ζεὺς, ὡς ἀπεροστικῆ καὶ ἀπίδαν; sed audacius et longe acerbius alloquitur eum
 mortalis, Τίμων Αθηναίσιος. Ζεῦ, inquit ille, τίλεις καὶ ζῆν καὶ ἰσχυροῦς
 καὶ ἐφέστιε καὶ ἀστυροστικῆ καὶ ἔρην καὶ μαχηροστικῆ καὶ ἰσχυροῦς καὶ εἴτε
 εἰ δὴ οἱ ἀστυροστικῆ ποιηταὶ καλοῦσι... ποῦ σοι γὰρ ὁ ἐπιμαχάρος ἀστυροστικῆ
 καὶ ἡ ἀστυροστικῆ, ποῦ καὶ ὁ ἀστυροστικῆ, καὶ ἀστυροστικῆ καὶ ἀστυροστικῆ;
 ἀστυροστικῆ γὰρ ταῦτα ἡρώδης ἡρώδης ἀστυροστικῆ καὶ ἀστυροστικῆ ἀστυροστικῆ. τὸ δὲ ἀσ.
 ἔρην σου καὶ ἰσχυροῦς ἔρην καὶ ἀστυροστικῆ, εὐκ' εἶδεν, ὅπως τολμῶς ἀστυροστικῆ καὶ
 μαχηροστικῆ, μὲν δὲ εἶδεν ἀστυροστικῆ ἀστυροστικῆ κατὰ τῶν ἀστυροστικῶν καταφύλιον.
 Jupiter audit clamationes. Digne putatis, cum gravibus et fore dignis verbis mor-
 talem hominem mortuam et in aeternis terminis humane mentis et eo,

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

¹² ^{nrpe}
 gitationis relegationem esse. Μεγαφωνα. Sed hortiarum et venarum multo
 cum receditur, quare a Timone antea acciperat, Mercurium cum Platonē
 et Theauro ad Timonem mittit, quā homini, qui per luxuriam et immo-
 dicam largitionem divitias suas antea perdidit, iterum opes magnas do-
 nat, quasi ad suam ipsam justitiam debiturum. Quod etiam Alcegius sen-
 tit, quoniam nrpe Dialozi talibus verbis perorat: Παρ ἔν τῷ πόλῃ κακῶν ἡμῶν
καὶ ὀχλήσῃσιν αἰσῶν καὶ θῆσῶν, οὐ τοῖς δικαιολογεῖσιν μένεις, ἀλλὰ καὶ τοῖς σὺ
νομίζουσιν τοῦτο χρησιμῶν. ἴσθῃ γὰρ ἄτῃκα πόλεα πῆλοσιν ἐκ τῶν σῶτατων κατα-
σῆσεται ὁ Τίμων, προφῆσιν καὶ παρρησιασῶμενος ἐν τῇ ἀρχῇ καὶ ἐπιστολῆσιν
τῶν Διῶ. οἱ δὲ σιωπῇ ἱσκαπτῶν ἰπικῶν φῶσ, πῆ ἄν ἱσκαπτῶν ἀριστομέμετος.
Frank.
 Timonem et inopes, sive intra de mundo regnante, voluptates suas omnibus victoris
 praefereas, erga humiliores praecipue erga homines pauperes et invalidos
 Erga hmo. supra mundum crudelis et vehementis, coram prostris infirmis, prodest talis
 Plaut. i tenent Jupiter tristem conspectum. Injuria potius summa rerum mundi ejusque rei
sibi conscius, semper et ubique ea consuetudine veratus et vincitur, extrinsecus,
 ne et ipse simili fato occumbat, ut debeturum. (Dial. Deor. I) Ipse proavis nos
 res neque nil neque potest justus et aequus esse erga alios, quamvis obrem ali-
 teros lenitius, alteros autem vehementius iquam fas est, tractet.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

13. 8

Eandem minime Divinam imaginem praebet etiam Juno, una et uxor et soror
 Jovis, dea nuptiarum et vitae familiaris, in qua non deam videmus, sed vulgarem
 mulierem, rixosam (Dial. Deor. XVI), nimis suspiciosam in maritum suum,
 (Dial. Deor. V), nimis elatam sua pulchritudine (Dial. Deor. XII vide deorum iudicium).
 Saturnus, ut aliud exemplum praebeam, pater Jovis, confirmat, sub sponte Jovi or-
gnum mundi dedit, quantum aequo et ponaque laborans, et ipsum ad regnandum
inceptum et impotentem existimavit et (Saturnalia I). Venerea ostendit auctores
 vulgarem, et in pulchram adulteram, (Dial. Deor. XV, XVII), peritissimam, et et quae
que mulier talis omnibus, omnium artium, quibus animus injuhabet imperiti
hominis capi et attrahi possit (Deorum iudicium). Mercurius, legatus deorum,
 praebet non minus terribilem imaginem. Puellam iam aetate fere (Dial. Deor. VI)
 et mores non laudabilis (Dial. Deor. XV), trepidus et supplex servus omnium ipsi,
 ditatum Jovis, tamen praeter omnia ea callidus et fraudum peritus, doctus
 alios fallere verbis et fere occasione (Deorum iudicium). Locum eminentem
 invenimus in Dialogo XII, que veram matrem suam Majam deplorat miseram
 suam rationem vivendi et sua fata gravia. Ei Jovis pater, inquit sub finem suae
 orationis, ὁμοίως ἔν, ἡβίος, ἡ ἡβίος, ἡ ἡβίος, ἡ ἡβίος, ἡ ἡβίος, ἡ ἡβίος, ἡ ἡβίος,
ὁμοίως ἔν. Magnas partes inter deos obtinet Cupido, personificata libido et voluptas

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

14. *καὶ οὐκ οὐκ ἐπιβουλεύει τὸν Ἰουλίον, μετατρέπει αὐτὸν ἐν ἰgnei, ταυραν, αὐτὸν, κυβερνεῖ
 matrem suam, Veneream, Martem et omnes deos praeter Atlas et Minervam De
 Dionysio sive Baccho talia verba facit Janus (Dial. Noct. VIII): Ἐγὼ γὰρ ἔγγυς
 ἦν αὐτῷ, ὡς Ζεὺς, εἰ μὴ τοιοῦτος ἦν νόσος, ἀλλ' ὅπως σὺ γὰρ καὶ ἀναπαύσῃς ἀπὸ
 τῆς μέδουσας, μέδουσα μὲν ἀναπαύσῃς τὴν κορυφήν, τὴν κορυφήν δὲ μετατρέφεις εἰς
 καὶ τὴν σὺν αὐτῷ, ἀβυσσοῦς αὐτῶν ἕκαστων, ἀπὸ τρυφάνους καὶ ἀδολοῦ καὶ κρυφί-
 λους χαρῶν καὶ ἔχουσιν παντὶ μῦθῳ ἱερῶς ἢ παρσί. Ut verbis fronsibus
 utar: tota vita deorum caelestium tam est monstrosa et misera, laeva et
 inanis, ut vita hominum sub Romano iugo sola dignam ejus imaginem in hi-
 storia generis humani ostendat.*

Quid mirum, si Lucianus, tales nos deos despiciens, non majore cum reverentia ani-
 maderent etiam in eorum cultum, mythos et varias sacras institutiones? Quae,
 admodum Graeci sophistae et philosophi animadvertunt in fabulas et oracula, quae
 credebantur ab antiquis, praebet exempla Dialogi: Menippi cum Pantale (Dial. Noct.
 VIII), Progenis cum Horacle (Dial. Noct. III). Uterque Dialogus perspicue ostendit
 vanitatem antiquarum fabularum et argumenta quibus illo tempore oppugnaban-
 tur. Non minoris momenti est etiam Dialogus Menelai cum Proteo (Dial. Noct. IV),
 quo dicitur fabula de transmutationibus Protei. Quod pertinet ad oracula, pul-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

φρονίμη σέβει ἀνατολὴ ἀπὸ τῆς Ἰωνίας (Diab. Lucian. IV): Ὁ δὲ Ἀπόλλων προσεκύεται
 μὲν πάντα εὐβόω, καὶ τρυφῶν καὶ κιδναρίζων καὶ ἰατρῶν ἕταιρος καὶ μακτρούσοδος
 καὶ καταστροφίμους ἐξαστρεφῆ τῆς μεττικῆς, τὸ μὲν ἐν Δελφοῖς, τὸ δὲ ἐν Κλάρω καὶ
 ἐν Διόβρω, ἐξαστρεφῆ τοῦ χειμῆτος κούφου, λαζὶ καὶ ἰατρομαρτυροῦντα πρὸς ἑκά-
 στεν τῆς ἐριότητος, ὑπερνεύροισι, ὡς ἀκίνδον εἶναι τὸ σφῆμα καὶ πλοῦσι
 μὲν ἐπὶ τοῦ πλοῦτος· πολλοὶ γὰρ οὐκ ἐνέχουσι καὶ τρεῖς ἄλλοις μετρηθησὶν
 εἶναι. Qualis visus animus, qualis locus aetheris. Finis ipsius et propositum aue-
toris in dialogis scribendis manifestum: antiquas fabulas et persuasiones visu
et jris tales ostendere, ut cuique clare appareat, eas nihil esse, nisi fabulas, nisi
practicas fabulas, neque animum firmare ad perseverandos vitae labores, juvare
cadentem opem nec recuperare vires recordatione aeternae veritatis et justitiae.
Finae et benevolentiae divinae posse. In suis dialogis ostendit Lucianus etiam
totum sibi aequale tempus, hanc quaedam morali carens, egens qualibet re
ad satiandas animi necessitates, in se ipso dissolutum et contradictionibus
plenum, quamobrem etiam nihil contentum neque in quaquam re acqui-
erere potens. Sed omnino religio et cultus deorum deus per se ipsum non
tantopere malum est, quam hae de causa magis, quod morum dissolutionem
et civitatum terribilem ruinam secum ducat. Quam religione data, unum jam

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

16. credit, esse quamdam divinam providentiam et justitiam, dilatativam quasi basis
 moralis civitatum, interit nervus carum vitae. Multa talia exempla praebet
 historia, possuntque affirmare, eam neminem inevitabilem esse in vita omni,
 una gentium usque ad id temporis, quum educatio viros tales reddiderit, ut non
 proena aut mercedis, sed bono pro suo causa bonum faciendum esse noverint,
 sed quousquam ad id non sit provendum, necesse est homines ^{et} crediderit, existere
 quendam punientem aut praesens adficientem potentatem, beatorem aut
 peiorem vitam post mortem, et manum quamvis, quae severae potius quam
 benevolenter omnes res humanas ponderat. Et prope, ubi natura populi
 et institutiones alium cultum numinis divini et separatam ordinem sacrificium
 elaboraverunt, ibi quoque notionem dei reveri, terribilis et extinguentis potius,
 quam benevoli credisse videmus. hujus rei exempla iterum Hebraei et Aegyptii
 eos vident. Sed apud Graecos constat, similiter ac apud Romanos, religionem non a
 separate ordine sacrificium et sacerdotum elaboratam esse, sed e primitiva vi-
 ta patriarchali provenisse, in qua unusquisque pater familias etiam sacra
 faciebat, orabat et hostias ferebat pro familia sua, postea autem rex non
 solum in bello imperium obtinebat, sed etiam in pace primus, sacrificet et quae
 si pater totius gentis orat, summi primum autem quascumque in terra separatas

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

10
ordo sacerdotum apparuit, statim eum ionatum esse ionatam excogitare se. 17.
verius et terribilius Divinum nomen, quo facilius multitudo in reverentia
et obedientiae obtineri possit. Qualis ionatus et stultum exemplum praebet
pulcherrima illa fabula de consecratione Iphigenia in Aulis, ~~quae~~ cuius nos-
tem ad reconciliandam gratiam offeruae Deae augur Calchas portulaverat. Sed
jam finis fabulae ostendit, animum Graecorum abhoruisse ab ea deorum
notione, Iphigeniamque a Dea ipsa manibus auctoris liberatam esse fabula
narrat. Ionatus igitur sacrificium nihil assequi poterant, atque libertas a-
nimi Graecorum servata, non est suppressa religio. Sed religio ipsa, li-
viter et praeterea extinguita non longo temporis spatio inevitabilem interi-
tum obire debebat. Ad quod iam ipsa eorum notio de vita inferna non parum
adferrebat, quae infirma et incerta, non satiat riuem et duram naturam homi-
num. Pro laboribus vitae, pro laboribus et pugnis in terra pollicebatur hominibus ob-
livio omnium terrestrium rerum post mortem, ea erat infirmissima pars religio-
nis Graecorum, Achilles dicit apud Homerum, maluisse se in terris pastor gregum
esse, quam apud inferos imperare umbris. Haec talis vita non poterat sufficere
austro humano, qui futura semper meliora fore sperat. Postea igitur sacrifici-
es iam sensere suum defectum, atque Elysium et Tartarum splendidius exornare u.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

18. nati sunt, nunc sonatus etiam in Dialogis Luciani commemoratum est. Ita-
 que videmus (Dial. Mort. XI) Achillem confiteri Antilochi, se jam uatum
 esse meliorem persuasionem de rebus humanis et infernis et abnegare
 verba, quae olim ad Ulyxem dixerat: „ tunc inexpertus rerum inferna-
 rum, ignarusque, utrum ex duobus praestaret, utremque vitam gloriosam
 anteponebam vitae infernae; nunc vero jam tandem intelligo, illam esse
 infructuosam, quidquid etiam superi garriant. Vita inferna obvis est.
 Ad defendendam eam tristem sententiam scripsit Lucianus complures suorum
 Dialogorum. Vita enim est mutatio sempiterna; quum autem in Elysiis
 nulla iam mutatio possibilis, eo ipso etiam ipsa vita post mortem in
 antiqua fabula negabatur. Elysium incolitur ab umbris, nihil sentientibus,
 nihil occupatis; in Elysiis nullus labor, nulla mutatio, nihil ad occupan-
 dum animum humanum. In Elysiis de nihilo iurant, non laborant, ^{neque} enim in
 bo neque vestita indigent. Ad tamen necesse est homines aliqua re occupari, quibus
 bus rebus igitur occupantur? Axiant, pugnant secum, philosophi et pseudo-phi-
 losophi vagantur ubique, derident lacrimantes, disputant, verbis se offensivis
 et rusticis invehuntur, ante vilia arbitria causas agunt et talia perverbia con-
 ficiunt. Terribilis, tristissima imago felicitatis post mortem, imago ejus finis,

Реферат Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ad quem homo totum tempus vitae per tot labores, curas, investituras et dolores creditur! Sed tamen etiam in hac tristissima imagine vitae infernae refulget una clivior, lucidior linea, quasi radius melioris, beatioris futuri. Lethis aqua enim non intercipit plane, non afficit totali oblivione, non umbram sensuum expertem redit animum humanum, sed contra, magni doloris et valdearum voluptatum recordationem non potest extinguere.

Non minus tristes est imago iustitiae, quae post mortem omnes res humanas iudicat. Ut in imperio Romano, ita etiam apud inferos, mors et vita pendet in voluntate dominantium. Mortem igitur, quae inopinata et insperata plerumque juvenes in flore et vigore vitae diripit, at res nos relinquit, peam non gravem et infestam, quae semper nos nosmet diligentius et severius genus et propositum nostrae vitae persequitur, Lucianus ait esse consecrationem jocosae saepe vel lascivae voluntatis infernorum dominorum. Ut in terris, ita etiam apud inferos deos et superos multum pollet in fide quadam et clientela superioris esse. Haec Baccho oranti pollicetur Neptunus servare Iunonem, etsi illa propter suam malitiam longe alio digna est (Dial. Marit. IX).

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

20. Ut sacerdotes jam antiquitus liberam et naturalem religionem Graecorum mutare et severam, terribilem notionem numinis divini elaborare conati sunt, ita postea etiam quum id parum processisset, alia tentare non cessaverunt et notionem novam invenerunt, Fatum, cui omnia imperata sunt, quae antea diis non poterant imperari. Fatum igitur appareret res quaedam secreta, inexplorabilis, quae totum mundum gubernat et non solum hominibus praedestinat, quod in vita sunt perventuri, sed diis etiam imperat. Quanti momenti ea notio in vita hominum fuerit, quasque secum consecutiones inxerit, ostendit perspicue noster auctor in compluribus Dialogis. Necesse erat enim, negata in principio libertate sentiendi et velle, ut Fatum vitam humanam admodum tristem, servilem et infelicem redderet. Haec apud Lucianum (Dial. Marii. VIII) Nephelae, Helle et Phrygi mater, frustra conatur servare filiam suam in mare delapsam, Fatum enim vult Helle inire. At qua de causa? Nam, Fatum multo Nephelae potentius. Quod si jam potentia Fati terribilis erat et infesta, longe tamen terribilior erat hac de causa, quod nemo unquam cognoscere poterat causas et motivas, quibus compelleretur ad agendum. Quin dominatio romanorum imperatorum, sine pari sacra et furoribus, multum adferret ad elabor-

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

21.

raudam eam notionem terrificis potentiae, quae suo iure, sua inexpla-
 rabili voluntate omnia versare et gubernare, atque animos hominum
 opprimere, vincere et ad locum obediendum commovere debet, non
 est dubitandum. Quam profunde etiam ducimus id omni cuique servitu-
 tem sensinet, quae ^{iustus} conatum est animum humanum opprimere ejusque volunta-
 tem liberam velere, clarissime apparet in ultimo ejus „Dialogo in Hortu-
 orum”, quo Socrates, homo audax et latro, damnatus, magnos dolores perpe-
 ti in Dexiphegetone, cum Mino, iudice umbrarum, disputans, non quidem abne-
 gat, quae in vita fecerat, sed se non potuisse aliter facere affirmat, nam haec
 sibi a principio fuerint praedestinata ipseque instrumentum solum fuerit
 in manibus alius, superioris numinis, quam orationem denique his verbis
 finit: Ὀκκῶν ἐστὶν πῶς ἕβκα ποῖς κολέζωτ ἡμῶς ὑπερίτας γενερίνας, ἢν
 ἢ κλῶδῶ πρεσίταττε, καὶ τούτοις τριῶν, τοὺς δεκκονηβαρίνας, αλλοτρίους ἀγροῦς,
 ἐν γὰρ ἢ ἰκῶν ὑπὸν ἔχει τις δὲ, ὡς ἀτελέζην δουκτὸν ἢ τῶς μετὰ πάθος ἀνέξ,
 κης πρεσίταττρίνας. Horrida prope talis visio, negata enim et revincta libe-
 ra voluntate hominis videtur eo ipso visio boni et mali, culpae et meriti, justiti-
 ae et felicitatis, omnia enim in inexplorabili et malevola tyrannide duri
 fati praedent. cui Mino etiam assentit, quum Socrati responderet his verbis:

Реферат Івана Франка “Про Лукіана і його епоху”, 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

22
 Η Διάτριξις, πολλὰ ἴσως δεῖ καὶ ἄλλα εὖ κατὰ λόγον περιέριται, ἢ ἀκριβοῦς ἐξελίξου
 + πληρῶς εὖ τοῦτο ἀποδείξαι, τῆς ἐπισημότητος, ἢ ἐπὶ ἀλλοῦς μέτραι, ἀλλὰ καὶ
 βασιότης τις ἴσως ἀπὸ τῶν αὐτῶν, ἢ Ἐρημῶ, καὶ μάλιστα καταξέδω. ἔρεος, ἢ
 καὶ τοῦ ἄλλου νεκροῦ ἐρωτῶν τὰ ἔργα διόλως. Ἡν νεκρὸν ἀπεριεῖται αὐτοῦ τὴν
 + justitiam infernorum judicium. Nemo audax, omnium malitiarum peritus, qualis
 + erat istrates, et ibi integer abit, et modestus et stultus, atsi quique justissimus
 + esset, pessima quaeque perpeti debet. Non sine consilio eum Dialogum auctor
 + postremum Dialogum Hortiorum rellocavit atque in se ipso sine gravia illa
 + verba posuit. Immo ea verba auctore nostro, haudque voluntario interesse,
 + quibus nos ipse, quomodo potuerint vivere homines talem horridam servitu-
 + tem servientes et qualis vita eorum in talibus conditionibus esse poterit?
 + III
 + Tempora, quibus Lucianus vixit, summo gradu notabilia sunt: Trajanus, Hadri-
 + anus, Antoninus Pius et Marcus Aurelius quasi ante oculos ejus stabant,
 + imperatores inter ceteros longe humanissimi, quorum aetas aurea aetas
 + imperii Romani appellata est. Provinciae omnes pacatae et securae, com-
 + municatio facilis, et omnia, quae publico usui esse poterant, maxima cum
 + Diligentia comparata. Attamen praeter omnem benignitatem, quae in im-
 + peratore percipitur, invenitur apud imperatores aetate recentiorum, voluntas
 + vincendi est vocabulum latinum.

Реферат Івана Франка "Про Лукіана і його епоху", 1877 рік.
 Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 11, спр. 1339.

ЛУКІАН І ЙОГО ЕПОХА*

Це Лукіан написав, недоречності знаючи давні.
За недоречність не раз числять і мудрість саму.
Але знайди у людей бездоганно окреслену думку –
Те, що вподобаш ти, інші піднімуть на глум.

Лукіан

Кожний видатний письменник, торкаючись будь-яких, навіть найвіддаленіших, тем, відображає у своїй творчості сучасну йому епоху, своїх сучасників, їх установи, звичаї, спосіб життя, і тим докладніше, чим більше він обдарований. Тому, хоч афінські трагіки брали масу тем з далеких міфічних часів, проте вони згадували про такі справи, які мають немале значення для пізнання сучасної їм епохи. Але найточніше змалювали своїх сучасників грецькі і римські історики, філософи і оратори, в творах яких бачимо немов живих тогочасних людей. Пізнати з творів видатних представників античності умови і соціально-політичний лад, в яких вони жили і творили, – це, на нашу думку, не менш важлива справа, ніж пізнати з творів самого письменника як людину з людськими прикметами і пороками, почуттями і пристрастями.

Багатий і вдячний матеріал для такого завдання дає Лукіан, безперечно, найславніший грецький письменник II століття нашої ери. У його творах відобразились яскраво й виразно не лише сучасна Лукіанові епоха, зокрема установи, погляди людей, соціальне становище, пороки і чесноти, але і сам автор, його характер і життя. Отже, після прочитання його творів уся епоха постає перед очима неначе жива, перед нами вимальовується рельєфний портрет Лукіана, незважаючи на те, що про його життя і характер дуже мало даних збереглося в творах наших письменників. Як Езоп**, який, за переказом, був рабом, використав жанр байки для того, щоб мати змогу зручніше говорити своєму панові гірку і прикру істину, правда, завуальовану в поетичній формі, та поставити її перед ним, неначе дзеркало, так і жартівливі “Розмови” Лукіана являють собою легкий одяг, що прикриває таку ж гірку правду. Вони є немов дзеркалом, яке відбиває всі пороки, всі прагнення і зриви сучасності, вказуючи сучасникам на їх розбещеність у витонченій і гарній формі. Автор ніби крадькома і мимохідь оперує легкими штрихами, так що читач не усвідомлює собі, як із тих штрихів, накиданих легко і дотепно, вимальовується жорстока й жахлива картина сучасності, хоч сам автор ні словом ніде не згадав про спрямованість своїх “Розмов”.

Про життя Лукіана збереглися до наших часів незначні і неповні відомості, але дуже багато про нього можемо дізнатися з його творів. Так, відомо, що він народився в Самосаті, місті, розташованому на Євфраті в провінції Комагене. Рік його народження непевний, і вчені, які займалися біографією нашого автора, висловили з цього питання різні погляди. Безперечно, рік цей

* Франко І. Зібрання творів у 50-ти томах. Том 45. Філософські праці. – К.: Вид-во “Наукова думка”, 1986.

** Езоп (VI–V до н. е.) – напівлегендарний давньогрецький байкар. Згідно з переказами – фрігійський раб. Йому приписують авторство байок із сатиричним та морально-повчальним спрямуванням.

треба ставити між 116 і 120 р. н. е., і дуже багато вчених останнім часом схвалили погляд, що Лукіан появився на світ у 118 році. Його батько, виходець з низів, коротаючи вік у великій біді, гаряче прагнув, щоб син став скульптором, і віддав його на науку до брата своєї дружини, відомого в Самосаті скульптора. Але незабаром юнак, якому набридла професія дядька, втік від нього і повністю присвятив себе літературі й риториці, про що сам розповідає в своєму “Сновидінні”. Між двадцятим і тридцятим роком життя він так досконало оволодів правознавством, що міг виступати в процесах і захищати обвинувачених. Але йому, що над усе любив правду і щирість, не припали до вподоби крутість і клятвопорушення, до яких звичайно вдавалися в судах. Тому він вирішив змінити цю професію і подався до Галлії*, де, особливо в Массілії**, процвітали в той час грецька освіта і література. Там, як учитель риторики, або, як тоді говорили, софіст***, здобув собі велику славу завдяки своїм здібностям і деяким творам. Навчаючи, як і інші софісти, за плату, він настільки поліпшив своє матеріальне становище, що міг жити без турбот, заможно і в достатку.

Залишивши Массілію, він недовго проживав у Римі, потім виїхав до Афін, де тривалий час дружив з Демонаксом****. У цей час він написав цілий ряд прекрасних творів, у яких сміливо висміює і картає пороки свого часу, забобони народу, обман ворожитів та жерців і взагалі всю брехню і облуду, яка служила для обдурювання мас і приховання правди. Немає сумніву, що твори Лукіана залюбки читали в усіх провінціях Римської імперії сучасники і пізніші покоління та вище цінили їх, ніж твори інших письменників. Лукіанові властива надзвичайна культура, витонченість стилю, легкість і ясність думок. Його твори, можливо, на перший погляд роблять враження певного недбальства щодо форми і композиції, але коли їх прочитати вдруге і втретє, вони здаються значно кращими й досконалішими, ніж при першому читанні, що, власне, і є ознакою досконалого твору. Вони пронизані ще не зів’ялим, свіжим і отим вічно юним еллінським генієм, тією самою моральною силою й гармонією, яка надихнула творіння Гомера*****, Есхіла*****, Софокла***** і багатьох інших геніальних письменників античності. На них позначилась

* *Галлія* – давня назва країни, що охоплювала територію сучасних Франції, Швейцарії, Бельгії, Люксембургу та Північної Італії.

** *Массілія* – місто на південно-східному узбережжі Галлії (нині Марсель – Франція).

*** *Софісти* – давньогрецькі філософи, вчителі мудрості і красномовства. Серед них були ідеологи рабовласницької демократії (Алкідам, Протагор) і аристократії (Горгій, Крітій, Каллікл). Для демократичного табору характерне в цілому матеріалістичне розуміння природи. Представники аристократичного табору розробляли принципи скептицизму (Горгій), що становили одне з джерел давньогрецького іdealізму. Для софістів характерне переміщення центру ваги філософських інтересів від натурфілософії до проблем логічного і мовного аналізу понять, теорії пізнання, етики, політики.

**** *Демонакс* (нар. бл. 90 н. е.) – давньогрецький філософ, послідовник учення стоїків, друг Лукіана Самосатського.

***** *Гомер* (кінець IX–VIII ст. до н. е.) – легендарний давньогрецький поет, автор епічних поем “Іліада” та “Одіссея”. Зображувався у вигляді сліпого співця.

***** *Есхіл* (525–456 до н. е.) – давньогрецький драматург.

***** *Софокл* (496–406 до н. е.) – давньогрецький драматург.

властива грекам дотепність і чарівність, пластичність і отой вогонь, що видає стільки безсмертних творінь.

Як ясним і погідним буває захід сонця, так ясним і спокійним був кінець життя Лукіана. Повернувшись із Греції до свого родинного міста Самосати, він жив там недовго, хоч громадськість міста ставилась до нього з якнайбільшою повагою, а потім із своїм батьком знову подався до Греції. Призначений імператором Коммодом* правителем Єгипту, Лукіан жив там до смерті в достатку, в пошані і помер в Александрії, очевидно, незабаром після смерті імператора Коммода.

Твори Лукіана здебільшого дійшли до нас. Розподіляються вони на поетичні й історичні. До першої категорії належать “Розмови”, “Епіграми” і трагікомедія “Трагоподагра”, друга категорія охоплює “Правдиву історію свого часу”, “Про кончину Перегріна”, “Олександр, або Лжепророк” і інші подібні твори. Серед “Розмов”, у яких автор відновив стару форму “Сократових розмов”**, є неперевершені “Розмови богів”, “Розмови в царстві померлих”, “Морські розмови”, а також “Нігрін”, “Тімон, або Людиноненависник” і “Сновидіння Лукіана”.

Свою роботу, крім вступу, я поділив на дві частини. У першій мова йде про те, як Лукіан виступає проти богів і їх культу, проти оракулів, жертвоприношень і потойбічного життя, друга змальовує нам звичаї і спосіб життя сучасників Лукіана, їх світогляд вчених і філософів відповідно до того, як їх описав автор.

II

Як у всіх народів, які вступили в початкову стадію культури, так і у греків первісно мала місце релігія природи. Предметом релігії були уособлені явища природи. Але греки блиснули надзвичайним молодечим спритом, який зумів різні і складні форми уособлення природи упорядкувати і звести до певної норми, у зв'язку з чим виник довгий і різноманітний ряд богів і напівбогів, а грубі спочатку релігійні форми піднялись на високий ступінь абстракції. Тому грецька міфологія стоїть вище від міфології усіх інших народів своєю досконалістю, тісним і логічним поєднанням міфів і ясним поглядом на природу. Отже, не дивно, що вона надихнула таких митців, як Гомер, Есхіл, Софокл, Фідій*** та інших, на безсмертні творіння. Грецька міфологія була найбільш поетичним, прекрасним і досконалим співом молодого людського духу. Погляди і міфи, які під виглядом богів описували людей, з тією різницею, що боги наділені були безсмертям, більшою фізичною силою та іншими особливими якостями, але не позбавлені людських хиб і недоліків, здатні були не стільки підняти людей до рівня богів, скільки бога знизити до рівня людини. Такі ре-

* *Коммод Антоній Август* (161–192) – римський імператор (180–192), син Марка Аврелія.

** “*Сократові розмови*” – давньогрецький філософ Сократ (469–399 до н. е.) вважав, що шляхом до осягнення істини є бесіда, під час якої завдяки зіткненню протилежних думок співбесідники поступово здобувають істинне знання про сутність предмета. Мистецтво ведення такої бесіди Сократ називав діалектикою. Широке використання «сокрагівських розмов» як жанру філософського твору знаходимо у діалогах Платона.

*** *Фідій* (пом. 431 до н. е.) – давньогрецький скульптор, живописець і архітектор.

лігійні уявлення відповідали молодій, наївній, опанованій страхом перед богами людиною; вона любила богів, наближених до людей, і жила, задоволена з тієї поетичної фікції. Що саме так і було, немає потреби сумніватись. Історія також учить, що народи, в яких культурно-соціальні умови витворили іншу, а не природну форму релігії, йшли по іншому шляху культурного розвитку. Адже релігія відігравала в культурі народів велику роль. Якими були звичаї і національний характер народів, які виробили собі вище або страшніше уявлення про бога, показує приклад євреїв, фінікійців та інших. А греків природа і вільнотодумна релігія зробила поетичними, щирими людьми. Як кожний народ, так і греки не могли залишитись на тому самому ступені поглядів і уявлень про бога. Настирливий і допитливий розум греків протягом довгого часу множив науковий досвід, раніше ніж насмілитись підняти руку на богів і релігійні обряди. Нарешті софісти і філософи взялися за цю справу. Також зіткнення греків з римлянами – народом дуже активним і вольовим – відіграло велику роль у цьому процесі. Тепер тонкий і гострий розум греків винайшов науку і застосував її всюди й до всього. Усі явища греки покласифікували, оцінили, у всьому вбачали певний порядок і смисл. Між іншим, греки взялися також за критику старих богів і героїв. Спосіб життя і соціально-державний лад людей того часу також сприяв цій нищівній і підривній критиці. Невпорядкованість суспільних відносин викликала вже раніше велику майнову нерівність. Селяни цілком розорились, надмірно зросла кількість рабів і бідноти, у руках знаті нагромадились великі гроші. Наслідком цього були моральний занепад, розпушта, зневажливе ставлення до всього божественного і людського; все це було бажаним матеріалом в руках поверхової, розгнузданої, нігілістичної критики. Таким чином, старі поетичні вигадки, міфи, вчення розсипались як порошок, розбиті холодною філософською спекуляцією, яка, не знаходячи з самого початку жодного опору, надмірно розвинулась і без розбору трошила все, що зустрічала по дорозі, але замість зруйнованого не могла побудувати нічого нового. Проте людська природа не задовольняється самим лиш запереченням і вимагає завжди певних принципів. Тому, отже, й філософський нігілізм не зарадив лихові, а навпаки, знищивши старі погляди, відняв у людей дотеперішні, хоч слабенькі, підпори і повернув їх на бездоріжжя сумнівів і розчарувань.

Творчість Лукіана дає ясну і правдиву картину того, як його сучасники скерували вістря критики проти того, що колись було священне, божественне, гідне поваги для їхніх предків. Боги, так би мовити, зійшли з Олімпу і в творах Лукіана стали людьми, у яких не залишилось ні крихітки святості і божественності. Так, чим є у Лукіана Зевс, бог неба, творець богів і людей, доброзичливий і благодійний батько, могутня і справедливо керуюча світом думка? У “Розмовах” цього автора він виступає лише як наділений ім’ям Зевса, а по суті він всемогутній римський імператор, який не знає жодного закону, крім власного бажання, жодного права, крім власних пристрастей і насолод, який не вагається знищити майно і щастя п’ятисот чоловік, аби тільки заспокоїти свої похоті. Подібно як римські Імператори дома були слабкі, бездарні, без будь-якого авторитету у очах найближчих осіб, преторіанців і фаворитів, такий слабкий, безсильний, позбавлений поваги є Зевс у присутності Гери й інших богів. Яким тоном і з якою зневагою промовляє до нього Гера в “Розмові Гери з Зевсом” (“Розмови богів”, V). Так, між іншим, вона говорить: “Звичайно, і це безтактно і непристойно, що ти, владика всіх богів, залишаєш мене,

твою законну дружину, і сходиш на землю для любовних пригод, перетворюючись то в золото, то в бика”. Сміється з нього також його брат Нептун (“Розмова богів”, IX), а Геліос різкими, хоч несміливими словами картає не гідну бога поведінку батька людей і богів. Послухаймо, який арсенал у Геліоса під час розмови з Меркурієм про любов Зевса до Семели, дочки Кадма: “Лише в часи Крона цього не було, Гермесе (нас тут ніхто не слухає): той ніколи не покидав ліжка Реї, не йшов собі з неба, щоб проводити ніч у Фівах. Ні, тоді день був днем, ніч за кількістю годин йому відповідала”. Всемогутність Зевса висміює уїдливо Арес (“Розмови богів”, XXI) таким чином: “Гермесе, ти чув, чим нам пригрозив Зевс? Які зарозумілі й безглузді погрози!” Але далеко зухваліше і різкіше промовляє до Зевса смертний афінянин Тімон: “Зевсе, – каже він, – покровителю гостинності, дружби й родинного щастя, опікуне і карателю клятвoporушень, громометальнику, хмарозбирачу і якими іншими поетичними епітетами наділяють тебе поети... Де твоя далеколунна блискавка, де вогненосний і жахливий грім? Очевидно, все це дурниці і просто-таки поетичний димок! Твоя, звеличена поетами, далекобійна й завжди готова зброя якимсь чином вигасла і охолола, неспроможна викресати ні однієї іскри проти грішників”. Зевс слухає лайку. Але не думайте, що він закличе до порядку смертну людину сурорими й гідними Зевса словами й пошле її під три чорти! Де там! Замість того він згадає численні жертвоприношення й дари, які він одержав раніше від Тімона, посилає Гермеса з Плутосом і Скарбом до Тімона й людині, яка розтратила свої багатства, живучи розкішно і розкидаючи гроші на всі боки, знову дарує велике майно, неначе для того, щоб виставити на сміх свою справедливість. Розуміє це й Гермес, коли під кінець “Розмови” говорить: “Як-то добре кричати на все горло, бути грубим і безсоромним! Це виходить на користь не тільки адвокатам, а й людям, які просять щось у богів. Диви, Тімон миттю із злидаря стане багатієм тільки тому, що здорово кричав і грубіянив Зевсові: якби він, згорбившись, спокійно копав, то копав би собі далі, і ніхто не звертав би на нього уваги”.

Розпусний нероба, якого не турбує управління світом, цілком відданий тілесним насолодам, надмірно жорстокий і грубий до нижчепоставлених, особливо до бідних і слабих людей, беспорядний в оточенні близьких осіб – такий Зевс – жалюгідне створіння. Заволодівши незаконно світом і свідомий цього, Зевс завжди і всюди відчуває докори сумління, боїться, щоб його не спіткала така доля, як Крона (“Розмови богів”, I). Сам підлий, він не може бути справедливим до інших, тому до одних ставиться ласкаво, до інших – надто грубо. Аналогічно змальована Гера, в одній особі дружина і сестра Зевса, в якій ми бачимо не богиню, а звичайну сварливу жінку (“Розмови богів”, XVI), дуже недовірливу по відношенню до чоловіка (“Розмови богів”, V), зарозумілу через свою вроду (“Розмови богів”, XV та “Рада богів”). Крон (щоб навести інший приклад), батько Зевса, заявляє, що він віддав Зевсу владу над світом, бо він, уже старий і хворий ревматизмом, сам прийшов до переконання, що не може керувати світом (“Кронії”, I) Афродіту автор показує як звичайну красиву перелюбницю (“Розмови богів”, XV, XVII), обізнану, як кожна жінка такої породи, з усіма прийомами спокушення й заманювання недосвідчених чоловіків (“Рада богів”).

Не менш жалюгідну постать являє собою посланець богів Гермес. Уже в хлоп’ячому віці він злодій (“Розмови богів”, V), несхвальної поведінки (“Роз-

мови богів”, XV), боягуз і покірний слуга всіх пристрастей Зевса, але над усе хитрий, митець обману, мастак обдурювати інших і користуватися нагодою (“Розмови богів”). Незрівнянне місце знаходимо в “Розмові богів”, X XIV, де він у присутності своєї матері Майї бідкається над своєю незавидною долею і нещасним життям: “Якби було можна, – каже він, – то я з задоволенням примусив би його продати мене комусь іншому, як це роблять на землі ті, яким служити не під силу”.

Велику роль серед богів відіграє Ерос, уособлення похоті й насолоди. Ерос править Зевсом, перетворює його на вогонь, бика, золото, править своєю матір’ю Афродітою, взагалі всіма богами, за винятком Муз і Мінерви. Про Діоніса, або Вакха, Гера так висловлюється (“Розмови богів”, XVIII): “Мені було б соромно, Зевсе, якби у мене був син такий женоподібний, відданий пияцтву франт з жіночою пов’язкою на голові, любитель товариства безумних жінок, більш розніжений, ніж вони, танцюючий з ними під звуки тимпанів, флейт і кимвалів, взагалі він схожий на будь-кого, тільки не на тебе, свого батька”. Коротко кажучи: все життя небесних богів таке карикатурне і злиденне, розв’язне і пусте, як життя людей під римським ярмом, показує правдиву картину цього суспільства в історії людства. Нічого дивного, що Лукіан, змальовуючи нам таких богів, так само зневажливо ставиться до їх культу, міфів і різних священних обрядів.

Приклади того, як грецькі софісти і філософи критикували міфи й оракули, яким вірили античні люди, можна знайти в розмовах Меніппа з Танталом (“Розмови в царстві мертвих”, XVII), Діогена з Гераклом (“Розмови в царстві мертвих”, XVI). Обидва діалоги наочно показують злиденність стародавніх міфів і арсенал аргументів, за допомогою яких у той час критикували міфологію. Не менш важливою є розмова Менелая з Протеєм (“Розмови в царстві мертвих”, IV), в якій висміюється міф про перетворення Протея. Щодо оракулів, то автор прекрасно висловився устами Гери (“Розмови богів”, XVI): “Аполлон прикидається всезнаючим: він і стрілець, і кіфаред, і лікар, і віщун: відкрив собі віщувальні заклади – один у Дельфах, другий у Кларі, третій у Дідимах – і обманує тих, хто до нього звертається, відповідаючи на запитання темно й двозначно, щоб таким чином застрахувати себе від помилок. При цьому він здорово наживається: на світі багато дурнів, які дають себе обманювати”. Яка гірка іронія, яке неприємне видовище!

Отже, мета написання “Розмов” ясна – висміяти стародавні міфи й релігійні погляди та показати їх у такому світлі, щоб кожному стало ясно, що вони є нічим іншим, як міфами, поетичними вигадками, які не можуть додати людині сил для перенесення життєвих труднощів, вселити надію і підбадьорити згадкою про одвічну істину і справедливість.

У своїх “Розмовах” Лукіан показує сучасну собі епоху позбавленою будь-якої моральної бази, неспроможною заспокоїти духовні запити, сповненою суперечностей і через те нічим не вдоволеною. А втім, взагалі знищення релігії і культу богів не стільки є лихом само по собі, скільки тому, – і то більшим, – що приносить занепад моралі і жахливий крах державного ладу. Коли з розпадом релігії ніхто вже не вірить в існування божого провидіння і справедливості, немовби розсипається моральна база суспільства, знищується кістяк його життя. Історія дає багато таких прикладів, і можна висунути твердження, що таке явище неминуче в житті всіх народів аж до того часу,

коли високий розвиток культури навчить людей бути чесними не під впливом кари й нагороди, а заради самого добра. Проте, оскільки людство ще до цього не дійшло, у людей виникає необхідність вірити в існування якоїсь сили, яка карає і нагороджує, в існування щасливішого або гіршого буття, якоїсь руки, яка більш суворо, ніж доброзичливо розцінює всі людські вчинки. І дійсно, де національний характер народу і суспільні умови виробили інший культ бога і окремих стан жерців, то там виникло й уявлення про суворого, страшного і більш караючого, ніж доброзичливого бога. Прикладом цього знову ж хай будуть євреї й фінікійці. Але, як відомо, у греків, а також і у слов'ян релігія витворилася без окремого стану священників і жерців, а виникла з примітивного патріархального життя, де кожний батько сім'ї виконував також релігійні обряди, молився, вбивав жертви від імені своєї сім'ї, потім цар мав не тільки верховну владу під час війни, але під час миру був першим жерцем і немовби батьком усього племені. Але як тільки з'явився десь на землі окремих стан священників, то він, як відомо, намагався створити уявлення про суворого і страшнішого бога, щоб тим легше тримати маси в слухняності й покорі.

Прикладом такої тенденції може служити славнозвісний міф про жертвоприношення Іфігенії в Авліді*, смерті якої для умилостивлення ображеної богині вимагав ворожит Кальхант. А вже закінчення міфа показує, що почуття греків жахалося такого уявлення богів, і Іфігенію, як говориться в міфі, сама богиня звільнила з рук ворожбита. Отже, намагання жерців не увінчалися успіхом і греки зберегли своє вільнодумство й не дозволили релігії потоптати його. А сама релігія, до якої ставились без особливої поваги й трактували як джерело поетичних мотивів, мусила прийти до неминучого занепаду. Цьому немало сприяло саме уявлення про потойбічне життя. Це хитке й бліде уявлення не задовольняло неосвіченої і твердої натури людей: за страждання в житті, за нестатки й боротьбу на цьому світі обіцяли людям забуття всіх земних справ після смерті. Це був найслабший бік грецької релігії. Ахілл у Гомера говорить, що краще бути пастухом на землі, ніж царем тіней у царстві мертвих. Але таке життя не могло задовольнити людського духу, який завжди надіється на краще майбутнє. Тому пізніше жреці зрозуміли цю хибу й намагалися змалювати Елізій** і Тартар*** найпривабливішими барвами. Про ці намагання згадується і в "Розмовах" Лукіана. Отже ("Розмови в царстві мертвих", XV), Ахілл заявляє Антілохові, що він виробив собі кращий погляд на справи людей і царство мертвих і відмовляється від слів, які сказав колись до Одиссея: "Тоді, не обізнаний з царством мертвих і несвідомий, що краще чи життя на землі, чи у підземному царстві, я вище цинив оцю марну славу, ніж перебування в царстві мертвих, а тепер, нарешті, розумію, що вона не

* *Міф про жертвоприношення Іфігенії в Авліді...* – Іфігенія – героїня давньогрецької міфології. Її батько Агамемнон прогнівив богиню Артеміду і, щоб заспокоїти богиню, погодився принести їй у жертву Іфігенію. Коли Жрець заніс ножа над дівчиною, Артеміда зжалася і замінила Іфігенію козою. Цей сюжет використовували античні драматурги, зокрема Евріпід у трагедії "Іфігенія в Авліді".

** *Елізій (Слісейські поля)* – у грецькій міфології частина підземного царства, рай, куди боги переселяли душі своїх улюбленців, даруючи їм безсмертя.

*** *Тартар* – підземне царство, пекло.

має жодної вартості, хоч би як її розхвалювали. Життя в царстві мертвих – це забуття”.

З метою висміяти цю сумну думку Лукіан написав чимало діалогів. Життя – це вічна зміна, оскільки ж в Елізії неможлива будь-яка зміна, тим самим у стародавньому міфі заперечується саме життя після смерті: Елізій населяють тіні, які нічого не відчувають, нічим не займаються, в Елізії немає жодної праці, жодної зміни, нічого, що могло б зацікавити людину. В Елізії ні про що не турбуються, не працюють, тому що не потребують ні їжі, ні одягу. Проте люди повинні займатися чим-небудь. Отже, чим вони займаються? Сперечаються, б'ються між собою, всюди вештаються філософи і псевдофілософи, сміються із заплаканих, дискутують, лають себе взаємно грубими й різкими словами, процесуються перед нужденними суддями і самі виступають в ролі таких суддів. Жахлива, надзвичайно сумна картина блаженства після смерті – картина такого кінця, до якого людина йде протягом свого життя крізь труднощі, турботи, смуток і біль. Але навіть у цій дуже сумній картині потойбічного життя сяє одна ясніша риса, немов промінь кращого, щасливішого майбутнього: летейська вода* не зовсім уражає цілковитим забуттям, не зовсім позбавляє тіней відчуттів, а навпаки, не може знищити спогаду про великий біль і міцні насолоди. Не менш сумною є картина правосуддя, яке після смерті розглядає всі людські вчинки. Як у Римській імперії, так і в царстві мертвих смерть і життя залежать від веління володаря. Лукіан твердить, що смерть, яка несподівано й раптово часто забирає молодих людей у розквіті життєвих сил, а залишає в живих старих, – явище сумне і неприємне, яке нагадує нам про необхідність обрати серйозніший спосіб і серйознішу мету життя, – є логічним наслідком жарту або розбещеної примхи підземних володарів. Як на землі у людей, так і в підземних і олімпійських богів велику роль відіграє перебування під опікою і захистом сильнішого. Тому на просьбу Вакха Нептун обіцяє врятувати Іно, хоч вона через свою злобу цього не заслуговує (“Морські розмови”, XI). Жреці здавна пробували змінити волелюбну й природну релігію греків і виробити суворе і страшне поняття бога, а потім, коли це закінчилось невдачею, вони вдалися до інших засобів і винайшли інше поняття – фатум, якому підкоряється все те, що колись підкорялось богам. Фатум виступає як якась таємнича, незбагненна сила, що керує всім світом і не лише людям визначає наперед, що їх чекає в житті, а наказує й богам. Яку роль відіграло це поняття в житті людей і які мало наслідки, автор переконливо показує нам у численних діалогах. Наслідком заборони елементарної свободи мислення й хотіння було те, що фатум зробив життя людей дуже сумним, рабським, безперспективним. Тому в Лукіана (“Морські розмови”, XIII) Нефела, мати Гелли і Фрікса, даремно намагається врятувати свою дочку, яка впала в море, бо фатум хоче смерті Гелли. А чому? Тому що “фатум значно сильніший від Нефели”. Якщо сила фатуму сама собою була страшна й грізна, то далеко страшнішою була вона з тієї причини, що ніхто ніколи не міг збагнути причин і мотивів, якими він керувався у своїх діях. Немає сумніву, що для вироблення поняття такої жахливої сили, яка своїм кивком, своєю незбаг-

* *Летейська вода* – вода міфічної річки Лети, що протікає в підземному царстві. Навпившись її води, душі померлих забували про своє земне життя.

ненною волею всім рухала й керувала, гнітила людські душі, змушувала до сліпого послуху, спричинилося панування римських імператорів. Як глибоко Лукіан відчував цей тягар і цю неволю, якими намагалися задушити людський дух і знищити його вільну волю, видно з його останнього діалогу “Розмов у царстві мертвих”, у якому Сострат, відчайдушний розбійник, засуджений на страшні муки в Періфлегетонті*, в розмові з Міносом, суддею тіней, не заперече, правда, своїх ганебних вчинків, але доводить, що все це було йому суджено з самого початку і він сам був тільки маріонеткою в руках іншої, вищої сили. Свою промову він так закінчує: “Отже, ти бачиш, як ти несправедливо чиниш, караючи нас, які слухняно виконуємо накази Клото, і нагороджуючи тих, які, роблячи добро, слухаються чужої волі? Бо ніхто не стане твердити, що можна виступати проти наперед визначеного необхідного”. Безперечно, таке уявлення жахливе, бо коли людині відняти вільну волю, то тим самим на цьому втрачає поняття доброго і поганого, провини і заслуги, справедливості і успіху, оскільки все залежить від незбагненої і злобної тиранії. З цим Мінос навіть погоджується, відповідаючи Состратові в такий спосіб: “Сострате, якщо захочеш все докладно збагнути, то побачиш, що багато інших явищ відбувається не за законами розуму, і ти своїми запитаннями добився того, що я тепер вважаю тебе не тільки за розбійника, але й софіста. Гермесе, звільни його, кара з нього знімається. Тільки дивись, не вчи інших мертвих задавати подібні запитання”.

У цих словах автор показав усю “справедливість” судилища в царстві мертвих. Підлий бандит, майстер у всякого роду злочинах, яким був Сострат, і на тому світі залишається непокараним, а скромну і дурну людину, хоч би й була найчеснішою, чекає найгірша доля. Не випадково автор поставив цей діалог останнім у серії “Розмов у царстві мертвих” і на його кінці вмістив оці знаменні слова. Ці слова глибоко запам’ятовуються, і силою факту самі себе питаємо, як могли люди жити в такій нестерпній неволі і яким нужденним мусило бути їхнє життя в таких умовах?

* *Періфлегетонт (Флегетонт)* – вогняна ріка в підземному царстві.

(Далі буде)

Публикується студентская работа Ивана Франко, которую он написал в 1877 году, будучи студентом Львовского университета.

Ключевые слова: Иван Франко; будущий писатель; Лукиан.

There is published the student work of Ivan Franko цкшееук in 1877 while studying at Lviv University.

Keywords: Ivan Franko; the future writer; Lukian.